

Szlávik Gábor

EGY ÜNNEPELT ÖKÖLVÍVÓ
MAGASZTALÁSA A SZÓNOKI KARRIER
SZOLGÁLATÁBAN: DIÓN CHRYSOSTOMOS
OR. XXIX [I¹] ÉS OR. XXVIII [II¹]
(‘MELANKOMAS’)

Első, szofista korszakában a még pályája elején álló prusai rhétor, Dión Chrysostomos¹ két külön beszédet is szentelt egy ökölvívó, a kariai Melankomas

¹ A változatos életpályája során meglehetősen mozgalmas időszakokat is megélt – feltehetően Kr. u. 40 körül, esetleg Kr. u. 50 táján született – Dión Chrysostomos (PIR², D 93) szándékolt egyszerűségében gyakorta nagyon is bonyolult alkotói személyiségének kiformálódásához l. küln. J. L. Moles, *The Career and Conversion of Dio Chrysostom*, JHS 98 (1978), 79–100. Vö. ehhez G. Salmeri, *La politica e il potere. Saggio su Dione di Prusa*, Catania 1982; továbbá P. Desideri, *Dione di Prusa fra ellenismo e romanità*, ANRW II 33,1 (1991), 3882–3902. A szónoki életpálya egyik centrális eleméhez, amikor is a bithyniai kisváros, Prusa (északnyugat-Kis-Ázsia; ma Bursa) szülötte, Dión Chrysostomos a Kr. u. 82–96 között elszenvedett száműzetés nélkülözésekkel is terhes éveinek hatására „*filozófiával is foglalkozó szofistából filozófusként fellépő szofistává vált*”: l. Szepessy T., *AntTan XXIX,1* /1982/, 112–133; 114. és közelebbről G. R. Stanton, *Sophists and Philosophers: Problems of Classification*, AJPh 94,4 /1973/, 350–364; 353 sk. Maga Dión egy Kr. u. 100-ban vagy 101-ben tartott beszédében, az Athénban elhangzott or. XIII-ban (*‘En Athénais peri phygés’*) szól részletesebben is a filozófiához vezető útjának egyes állomásairól (or. XIII,1 skk; küln. 8 sk. és 11 sk.). A prusai rhétor alkotói tevékenységének szellemi háttérét alkotó ún. második szofisztika első korszakához, beleértve annak előkészítő időszakát (Dión Chrysostomos voltaképpen ehhez a periódushoz tartozott!), ma is a legjobb tömör összefoglalás V. A. Sirago, *La seconda sofistica come espressione culturale della classe dirigente de II sec.*, s and their

hosszú életet megélt Dión Chrysostomos, másként: a prusai Dión szónoki pályafutásához, alkotói karakteréhez és politikai nézeteinek fejlődéséhez a *II.1* rész 8. és 23. sz. jegyzeteiben közölt irodalmi hivatkozásokon kívül l. még egy korábbi munkámat: Egy görög rhétor a principatus-ideológia szolgálatában: a »királyságról« szóló négy beszéd és szerzője, Dión Chrysostomos. In: Dión Chrysostomos: A »királyságról« szóló első beszéd. *Peri basileias* ú. (A KRE BTK Ókortörténeti tanszékének kiadványai III. *Sorozatcím: Rhetores graeci imperatoriae aetatis/A római császárkor görög szónokai*), Budapest 2004. (A kötetet szerkesztette és gondozta, bevezető és kísérő tanulmányokkal ellátta, valamint a kötet alapjául szolgáló görög szónoki beszédet fordította: Szlávik G.); 30–118 (Bevezető tanulmány).

– A dióni or. XXIX és XXVIII-ba foglalt szónoki mondanivaló jobb megértéséhez még annyit kell megjegyeznünk itt, hogy első római tartózkodása idején prusai rhétor – a magát, mint mondtuk, a Kr. u. 82-es évet követően mindinkább »filozófusként« megjelenítő Dión

emlékének (or. XXIX [I¹] és or. XXVIII [II¹]).² Ezeket a rhétorikus formában előadott irodalmi alkotásokat alapvetően úgy tartja számon a kutatás, mint az antik sport történetének ha nem is elsőrangú, ám többé-kevésbé terjedelmes dokumentumait. Azok, akik a dióni életművet választják kutatásuk tárgyául, nagyobb figyelmet szentelnek or. XXIX [I¹] vizsgálatának. Ebből a beszédből ugyanis következtethetünk a szónok azon törekvéseire, amelyek meghatározták első (Kr. u. 82-ig tartó) alkotói periódusát.³

A két beszéd közül vélhetően csak az egyik hangzott el a neapolisi *Sebasta* versenyjátékaira összesereglett népes hallgatóság előtt. Nagy valószínűséggel ez volt a kézirati hagyományon belül a huszonkilences sorszámot viselő oratio, amelyben a szónok az életből tragikus hirtelenséggel eltávozott Melankomast búcsúztatja; Kr. u. 74-ben vagy esetleg 78-ban, a következő *Sebasta*-ciklus idején. Ami a másik beszédet illeti, ez – a versenyjátékokra érkezett idegen és a Melankomas sportolói pályafutását felidéző öregember között lezajlott fiktív beszélgetést tartalmazó or. XXVIII – sorszámozása ellenére, később keletkezett. Maga a szónok is utal erre, amikor a dialógus formában megírt huszonnyolcadik beszéd kitalált kerettörténetének időpontjaként a már halott Melankomas búcsúztatása utáni harmadik napot jelöli meg (or. XXVIII,5.).

Nehezen képzelhető el, hogy Dión néhány napon belül két szónoklatot is tartott volna az Augustus tiszteletére rendezett játékok, a Neapolisban öt évente rendezett *ludi Augustales*⁴ alkalmával egybegyűlt sokaság előtt. Különösen nem a Melankomast búcsúztató halotti beszéd után, amelynek ünnepélyes hangvételéhez aligha illett volna a nemcsak könnyedebb stílust képviselő, de a dialógus forma miatt nehezebben is előadható huszonnyolcadik oratio. A művészi ábrázolásában elevenebb, a Kr. u. 75-ben vagy az után keletkezett '*Charidemos*'-ra (or. XXX) emlékeztető huszonnyolcadik beszédet a bithyniai rhétor nyilván utólagosan, szónoki hírnevének növelése végett szerkesztette meg. Dión itt mutathatta meg igazán szónoki leleményét és művészetét. A Melankomast búcsúztató or. XXIX [I¹] ugyanis az efféle szónoki alkotások esetében kötelezően alkalmazott rhétorikus sablonokból építkezik.

Chrysostomos (a kor más, iskolákat is fenntartó, hivatásos szónokaihoz hasonlóan) még a filozófusok ellenfele. Mi több, ádáz ellenfele, aki írásaiban a filozófusoknak „mint a városok és az állam megrontóinak, a szárazföldről és a tengerekről való kiűzésére”, Rómából és Itáliából való eltávolítására bujtogatta Vespasianust, az akkori császárt; legalábbis Dión kései csodálója, a kyrénéi Synesios közlése szerint: 316§; lin. 21sq.

² A dióni két Melankomas-beszéd elsődlegesen az ókori sport szempontjait érvényesítő értékeléséhez mindmáig alapvető J. Jüthner, *Zu Dion Chrysostomus XXVIII*, WSt XXVI (1904), 151–157. Néhány újabb szemponttal l. még M. B. Poliakoff, *Melankomas, ek klimakos, and Greek Boxing*, AJPh 108 (1987), 511–518. és külön J. König, *Athletics and Literature in the Roman Empire*, Cambridge 2005; 97 skk. Részemről az alábbiakban Dión Chrysostomos két Melankomas-beszédének a szorosan vett sport szempontú értékelésen túlmutató elemzésével foglalkozom.

³ Ennek az időszaknak számos megállapításában vitatható, ám mindmáig legrészletesebb feldolgozását nyújtja L. Lemarchand, *Dion de Pruse – Les Oeuvres d'avant l'exile*, Paris (Thèse) 1926. Más, Dión Chrysostomos szónoki pályafutásának ezzel a periódusával is foglalkozó munkákra a lentebb következő jegyzetekben utalok.

⁴ L. ehhez lentebb az I.1.5. szakaszt, ill. ott a 23. sz. jegyzetet.

Ami az utóbbi, a vélhetően valóban megtartott huszonkilencedik beszéd színterét illeti, a kor szokásai, de a nagy valószínűséggel fiktív or. XXVIII [II¹] kerettörténete alapján is joggal következtethetünk arra, hogy az a neapolisi *gymnasion*-ban hangzott el. Minderre egyebekben már a dióni életmű máig leginveciőzusabb ismerője, Hans von Arnim is rámutatott.⁵

(I.1.2.) A Melankomas emlékének szentelt két beszéd gondolati tartalmában mintegy fedi egymást. A két szónoki alkotás azonban más-más művészi formát képvisel. Az elsőként megtartott, és, mint mondtuk, a neapolisi versenyjátékon nagy valószínűséggel valóban elhangzott or. XXIX [I¹] az ún. magasztaló beszéd (*enkómion*) műfajába tartozik. Azon belül pedig az ünnepélyes hangvételű temetési-, illetve gyászbeszéd (*epikédeion*) műfaját képviseli.⁶

A harcokban elesettek, kiemelkedő jelentőségű politikusok vagy a várost bőkezű adományokban részesítő polgárok temetése alkalmával tartott beszéd megillette a nevesebb sportolókat is. Különösen akkor, ha korán távoztak el az életből, még töretlenül felfelé ívelő karrierjük időszakában.

A korai halállal kényszerűen megszakított életpályáról, a rövid élet alatt is elért örök hírnevről való bölcsekedés jó alkalommal szolgált a szónokok számára saját hírnevük növelésére is. Ugyanez mondható el a költőkről. Dión kortársa, Martialis például csak ritkán érinti epigrammaiban a Rómában egyik legnépszerűbb sportágnak számító kocsiversenyek témáját. A híres *auriga* [kocsiversenyző], Flavius Scorpis korai halála alkalmából azonban két gyászverset is írt (X,50; 53.).⁷

⁵ Hans von Arnim, *Leben und Werke des Dio von Prusa – Mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung*, Berlin 1898; 144. – A két Melankomas beszéd részletesebb elemzéséhez l. Arnim Dión-monográfiájának 142-147. oldalait; vö. ehhez Lemarchand, „Dion de Pruse”; 25-32. Érdemi újdonságok nélkül, rövid kiegészítésképpen l. még Paolo *Desideri* terjedelmes és Arnimnál jóval több szempontot felvető, valós értékét tekintve azonban megannyi helyén nehezen megítélhető Dión-monográfiáját: *Dione di Prusa. Un intellettuale greco nell’ impero Romano*, Messina – Firenze 1978; 185 (= a 139. oldal 18. és 19. sz. jegyzetei).

– Itt jegyezném meg, hogy a dióni oeuvre fontosabb darabjait elemző újabb, alapvetően filológiai szempontokat érvényesítő munkák voltaképpen von Arnim korábbi megállapításainak variációi, ill. esetenkénti korrekciói. L. pl. J. L. Moles, *The Addressee of the Third Kingship Oration of Dio Chrysostom*, Prometheus 10 (1984), 65-69. ill. uő, ott J. (L.) Moles, *The Kingship Orations of Dio Chrysostom*, in: F. Cairns – M. Heath (szerk.), *Papers of the Leeds International Latin Seminar 6: Roman Poetry and Drama, Greek Epic, Comedy, Rhetoric*, Leeds 1990; 297-375.

⁶ Vö. Arnim, „Leben u. Werke des Dio von Prusa”, 145. – A nevesebb antik rhétorok munkásságának is gyakorta integráns részét képező ún. temetési-, ill. gyászbeszéd (tágabb értelemben: *logos epitaphios*) műfaji sajátosságaihoz általában véve l. küln. R. Volkmann, *Die Rhetorik der Griechen und Römer – In Systematischer Übersicht, dargestellt von R. V.*, Teubner, Leipzig 1885² (zweite vielfach vermehrte und verbesserte Auflage), 356 skk.

⁷ A Rómában a kocsiversenyek színteréül szolgáló *Circus* sztárjának számító Flavius Scorpis korai halála napjáig versenyfogatóval 2048 győzelmet aratott! A hírnevében csak egy másik circusi sztár, a 3559 kocsiverseny-győzelmet magáénak mondható Pompeius Musculus mögött elmaradó fiatal *auriga* mindössze huszonhét éves volt, amikor – mint Martialis mondja – végleg „elhajtott a sötét fogaton” (X 50,6: *occidis et nigros tam cito iungis equos*). – Az igencsak jól kereső, sportteljesítményével arányban álló díjazásban részesített Scorpis (Mart. X 74,5 sk.) pá-

– Itt kell megjegyeznünk, hogy a görög-római kori megnevezésükben a birkózókat, ökölvívókat és pankration-versenyzőket is magában foglaló sportolók, az atléták, ahogy a kocsiversenyzők is, leginkább azzal vívták ki az őket díjazás fejében magasztaló költők és szónokok csodálatát, hogy rövid időn belül hatalmas pénzeket kerestek.⁸ Természetesen csak akkor, ha sportteljesítményük a tömegek tetszésére talált.

Meg kell említenünk azt is, hogy a győztes versenyzők magasztalása többnyire tisztos bevételt jelentett a szellem embereinek. Díjazásuk elismertségükkel arányban állt.⁹

(I.1.3.) A többnyire megrendelésre dolgozó szónokok és költők irodalmi hírnevük és társadalmi presztízsük védelmében mégis megválogatták, ha tehették, kinek bocsássák áruba tollukat. A nem egyszer valóban szegény poéta, Martialis nem mindig tehetette meg ezt. A dióni oeuvre ismeretében azonban joggal merülhet fel a kérdés: mi készítette a művelt és tehetős családból származó szónokot arra, hogy magasztaló beszédben méltassa egy nehézatléta sportteljesítményét. Annyit már most előre bocsáthatunk, hogy aligha a sport iránti önzetlen szeretete vette rá Diónt a mindvégig veretlen ökölvívó (*aleiptos pyktés*),¹⁰ Melankomas magasztalására.

Melankomas nem származott ismert családból, de még szülővárosa sem lehetett nevezetes. Erre abból következtethetünk, hogy beszédében Dión a versenysportoló *patrisaként* annak szülőföldjét, Kariát jelöli meg.¹¹ A Melankomas által művelt sportág sem igazán mondható alkalmasnak arra, hogy kivívja egy par excellence „értelmiségi” rhétor csodálatát. Az ökölvívás ugyanis az akkoriban leginkább népszerű küzdősportok között (birkózás, ökölvívás, pankration) is a legkeményebbnek számított.

Ám mindez csak sejtés. Afféle munkahipotézis. A felvetett kérdés kapcsán azonban már alaposabb elgondolkodásra készíthet bennünket az a körülmény, hogy későbbi „aranszajú” rhétor ránk maradt szónoki alkotásaiban ritkán érinti

lyafutásához újabban I. W. Letzner, *Der römische Circus – Massenunterhaltung im römischen Reich*, Mainz 2009; 84 sk.

⁸ A fentebb említett Kr. u. I. századi kocsiversenyző, Flavius Scorpis például a relatív szegénységben élő római epigramma író, Martialis szerint tizenöt zsák aranyat szerzett magának az alig egy órán át tartó kocsiversenyben kivívott győzelme után (X 74,5 sk: *cum Scorpis una quindecim graves hora/ ferventis auri victor auferat saccos*).

⁹ M. I. Finley – H. W. Pleket ismert és népszerű munkájának megállapítása szerint már a Kr. e. V. századi görög költő, Pindaros költői szolgálatai sem voltak éppen olcsók: Az olimpiai játékok első ezer éve, Budapest 1980 (angol ered. 1976); 52. Pindaros a pánhellén játékok győzteseit dicsőítő ódáit (*epinikionjai*) tematikájához és felépítéséhez röviden I. KLP IV (1979²), 860. has. 35 skk.; 861. h. 3 skk. (további irodalmi hivatkozásokkal: 862. h. 56 skk.). A Olympiai (VII, 1-16; 80-93), a Pythói (VIII, 70-98.), az Ishmosi (II, 1-21.), valamint a Nemeai (V, 1-11.) versenyek győzteseit dicsőítő ódákhöz angol fordításban is közölt részleteihez, valamint a költői magasztalásért Pindarostól kért díjazáshoz I. S. G. Miller, *Arete – Greek Sports from Ancient Sources*, Berkeley – Los Angeles – London 2004; 192 skk.

¹⁰ Dion Chrys. XXVIII [II¹], 9; vö. op. cit. 12: *aéttétos*.

¹¹ Or. XXVIII, 9. – A Délnyugat-Kis-Ázsia részét alkotó Karia Asia provincia állományába tartozott ebben az időben.

magát a sport témáját. Ha atlétákról, versenyekről vagy a gymnasionokról szól, azt mindig azért teszi, hogy illusztrálja vagy alátámassza vele – más jellegű témákat taglaló – mondanivalóját. Dión egyebekben is vékony testalkatú ember volt, vagyis korántsem „sportos alkat”. Nem valószínű tehát, hogy ifjúkora időszakától eltekintve aktívan sportolt volna.¹² Ifjúkorában is csak azért, mert a sporttevékenységek végzése a szabad polgárok görög értelemben vett közösségi nevelésének (*paideia*) szerves része volt.¹³

Miért magasztalt akkor Dión egy sportolót? Az egyik lehetséges válasz az lenne, hogy hálás szónoki témának kínálkozott a dicsőséggel teli pályafutásnak véget vető korai halál. Alább majd szólunk erről is. Ám azt a lehetőséget is joggal felvethetnénk, hogy a vespasianusi kormányzat belpolitikai törekvéseit a maga eszközeivel aktívan támogató bithyniai rhétor¹⁴ azért szólt ilyen magasztaló hangon egy ünnepeelt ökölvívóról, mert a Flaviusok köztudottan pártfogolták a sportot és általában véve a versenyjátékokat.¹⁵ A ránk maradt szónoki életmű ismeretében nyilvánvalóbbnak látszik az a következtetés, hogy halotti beszéde megtartása során leginkább az a szándék vezette Diónt, hogy szolgálatot tegyen a fungáló római császár, Vespasianus idősebb fiának, Titusnak. Közelebbről: hogy vigaszt nyújtson neki Melankomas elvesztése miatt, akihez a gyengéd barátságnál vélhetően szorosabb szálak fűzték a trón várományosát.¹⁶

¹² Vékony testalkatú, s erőtlen ember – legalábbis így mutatja meg magát Dión a ma *Euboikos é kynégos* [‘Euboiai történet, vagy a vadász’] címet viselő hetedik beszéden belül (or. VII,8: *astheneia tu sóματος*). Ez a kép azonban szándékoltan félrevezető. Az or. VII ugyanis a száműzetés periódusa idején jeleníti meg hallgatósága előtt a szónokot, akinek teste abban az értelemben tekinthető erőtlennek (*asthenés*), hogy az a hiányos táplálkozástól, vagy éppenséggel a gyakori éhezéstől legyengült. Vagyis ebből a helyből csak Dión vékony testalkatára, és pillanatnyi erőtlenségére következtethetünk. Egyértelműen Dión születésétől fennálló gyenge testalkatára következtetett azonban ebből a helyből egy kiváló francia kutató, Paul Mazon: «La faiblesse de Dion est d’une autre espèce que celle qu’on observerait sur un marin ou un ouvrier dans les mêmes circonstances: elle serait chez eux purement accidentelle, tandis qu’elle est chez lui congénitale.». In: Paul Mazon, *Dion de Pruse et la politique agraire de Trajan*. In: *Lettres d’humanité*, Tome II, Association Guillaume Budé, Paris, Société d’Édition «Les belles lettres» (1943), 46-80; 62. o. 3. sz. jegyzet.

¹³ Megítélésem szerint mindmáig a legjobb áttekintésben I. ehhez H. I. Marrou, *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*, München 1977 (francia ered. 1948); 185 skk (Teil II. Kap. 1: *Die Kultur der »Paideia«*) és 227skk; küln. 240 skk (Teil II. Kap. 3: *Die körperliche Erziehung*). Vö. még uo. 643 (Index: *paideia*).

¹⁴ L. ehhez az 1. sz. jegyzet utolsó bekezdését.

¹⁵ Egy ismert és reprezentatív példája ennek a gladiátori játékok és állathajszák (*venationes*) céljára épült *Amphitheatrum Flavium*, közhasználatú nevén a Colosseum. Újabban vö. ehhez K. Hopkins – M. Beard, *The Colosseum*, London 2005; 26 skk. – A fentebb már említett római epigrammaköltő, Martialis külön könyvben, a Titus uralkodásának első évében (Kr. u. 80-ban) kiadott *Liber spectaculorum*ban [‘Látványosságok könyve’] ünnepli az Amphitheatrum Flavium megnyitását. Maga a grandiózus építmény, ahogy az ott rendezett játékok is, természetesen csak háttérként szolgálnak a költő számára az építetők, a Flavius császárok magasztalásához.

¹⁶ Vö. ehhez Arnim, „Leben u. Werke des Dio von Prusa”, 145. és újabban C. P. Jones, *The Roman World of Dio Chrysostom*, Cambridge, Mass. – London 1978, 15.

(I.I.4.) Magáról a két beszédben is magasztalt hivatásos sportolóról, a nyilván versenygyőzelmei díjából élő nehéztatlétáról, Melankomasról csak Dión elbeszélése alapján tudunk. (Themistios Melankomasszal kapcsolatos későbbi közlése¹⁷ nyilván a dióni életmű ismeretén alapul.)

A délnyugat-kis-ázsiai Kariából származó Melankomas atyjához, az Olympiában is győztes idősebb Melankomashoz hasonlóan ökölvívó volt, mint arról a dióni or. XXVIII [II¹], 9-ből is értesülhetünk.¹⁸ A maga korában a legnevesebb ökölvívóként számon tartott ifjabb Melankomas technikájáról a bithyniai rhétor elbeszéléséből annyit tudhatunk meg, hogy az Olympiában nem, ám számos más versenyen¹⁹ győztes *pyktés* [ökölvívó] mérkőzései során kitartással győzött, nem pedig kiütéssel. Specialitása az volt, hogy mindaddig kitért az ütések elől, amíg mindinkább kifáradó ellenfele fel nem adta a küzdelmet (or. XXVIII [II¹], 2-12; küln. 7 sk. és or. XXIX [I¹], 1-15.). Így arcát sem torzították el azok, a versenyek során szerzett szokásos sérülések, amelyekről egy Nero korabeli költő, a „profí” atlétákat gyakorta tollhegyére tűző Lukillios,²⁰ egy görög nyelvű epigrammájában oly gúnyosan beszél.²¹

A sudár termetű Melankomas testi szépségével is kitűnt kora ökölvívói közül. Az e téren egyedülálló teljesítményt felmutató alexandreiai ökölvívó-olympikonhoz, Kleoxenoszhoz hasonlóan sebesülés nélkül (*atraumatistos*) folytak le versenyei.²²

¹⁷ L. lentebb az I.I.5. szakaszt.

¹⁸ Az idősebb Melankomas olympiai győzelméhez l. még L. Moretti, *Olimpionikai. I Vincitori negli antichi olimpici. Atti dell' Accademia Nazionale dei Lincei*, Ser. VIII., Vol. VIII 2, Roma 1957; No. 775 (Melancomas).

¹⁹ Így mindenekelőtt az olympiai vesenyek után a legrangosabb pánhellén rendezvénynek számító pythói játékokon: Dión or. XXVIII [II¹], 9. – Magyar nyelven l. ehhez *Maróti Egon*: *Delphoi és a Pythia sportversenyei* (Apolló Könyvtár 17.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, és uő., *A delphoi Pythia sportversenyeinek győztesei* (Apolló Könyvtár 21), Argumentum Kiadó, Bp. 2000; 103 sk (No. 130.); további irodalmi hivatkozásokkal (= 170. o.).

²⁰ L. küln. Anth. Pal. XI,75-81; 85. Vö. ehhez L. Robert, *Les épigrammes satiriques de Lucillius sur les athlètes: Parodie et réalité*. In: „L'épigramme grecque.” Fondation Hardt, Entretiens etc., Tome XIV, Genève 1969; 181-292.

²¹ „Amikor Odysseus húsz évi bolyongás után [...] hazatért, kutyája [...] rögtön felismerte. Te azonban négyórányi ökölvívás után nemcsak a kutyák számára vagy felismerhetetlen – mondja a nyilvánvalóan elképzelt figurának, az epigrammájában Stratophónnak nevezett ökölvívónak Lukillios –, de azzá lettél városod lakói számára is.”. Az ökölvívónak pusztán csak meg kell szemlélnie a tükrörben saját ábrázatát – jelenti ki a költő –, és máris megesküszik: az, akit ott lát, semmiképp sem lehet Stratophón: Lucill. 12 – Anth. Pal. XI,77. – A hasonlat első fele a homérosi Odysseia egy ismert helyén alapul: XVII,291-327 (az ithakai otthonába származó koldus képében megtérő Odysseust először csak elvénhedt kutyája, a hű Argos ismeri fel). – Hasonlóképpen szól Lukillios az Anth. Pal. XI,75-ben is egy összevert ábrázata és megnyomorított feje miatt felismerhetetlenné vált – ott Olympikosnak nevezett – ökölvívóról.

²² Az *atraumatistos* jelzőt kora és az előző korok ökölvívói közül mindaddig egyedül viselő, az egyiptomi alexandreiből származó Kleoxenos a Kr. e. 240. olympiai bajnoka volt: vö. Moretti (1957), No. 569. Ugyancsak ő az első ismert egyiptomi *periodonikés*.

Melankomast sportpályafutása csúcsán, a neapolisi *Sebasta* játékaiban²³ edzési időszakában érte, tragikus hirtelenséggel a halál. Még a játékok megkezdése előtt, edzés közben rosszul lett: valószínűleg végzetes szívrohamot kapott.²⁴ Így nem kerülhetett sor sokaktól várt és méltán remélt győzelmére, bár többször is legyőzte már Iatroklést, legveszélyesebbnek tartott ellenfelét.²⁵

(I.1.5.) Az ifjú²⁶ és szép Melankomas, a görög és egyben a római világ ünnepelt, és korai haláláig legyőzhetetlen ökölvívója²⁷ Themistios – vélhetően magára Diónra visszamenő – kései közlése szerint Titus „férfikedvese” volt: *pyktés anér, Melankomas onoma autói, kallistos te kai megistos kai tén technén eudokimótatos, hú kai ton Titon phasin erastén genesthai ton autokratora* ([‘Az mondják, hogy a szép és sudár termetű ökölvívónak, a mesterségében a legnagyobb hírnevet élvező Melankomasnak Titus császár is a kedvese lett’] Themist. or. X,139a – ed. Schenkl–Downey = Dindorf 165§.).

²³ A még a császárkor kezdetén is görög városnak számító campaniai Neapolisban Kr. u. 2-ben alapították az Augustus tiszteletére rendezett *Sebasta* ünnepi játékait: Suet. Aug. 98,5; vö. Strab. V 4,7 – 246. és Cass. Dio LV 10,9. A minden ötödik évben megrendezésre kerülő rangos sportrendezvény, a zenei és gimnasztikai agónokat egyaránt magában foglaló, több napig tartó „szent versenytájkák” (*hieros agón*) az olympiai versenyek szabályait követte (*Italica Romana Sebasta Isolompia*). Így a rómaiaktól, vagy a rómaiak kezdeményezésére alapított más versenytájkáktól eltérően (l. pl. az augustusi kortól rendszeresen tartott Actiumi játékokat: Cass. Dio LI 1,2; Strab. VII 7,6 – 325. vagy a Domitianustól Kr. u. 86-ban alapított *ludi Capitolinit*), a profi görögök atléták körében is elismert sporteseménynek számított. Már Strabón is írja róla, hogy a *Sebasta* versenytájkái „a leghíresebb hellén játékokkal vetekednek” (*enamillos tois eiphanestatois tón kata tén Hellada*): ‘Geographika’ V 4,7 – 246.). A játékok alapításának hátterében nyilvánvalóan Augustusnak, illetve tanácsadóinak azon szándéka állt, hogy a hagyományos római erények (*virtutes*) felélesztését célzó „reformpolitikájuk” keretében, a versenyek révén edzettebbé is tegyék koruk a rosszra már könnyen hajló, lelkében romlottnak, testében pedig elpuhultnak tartott ifjúságát. Mindez szoros összefüggésben állt a vezető társadalmi rendek erkölcsi megújulását célzó törekvéseikkel, hiszen az állam hanyatlásának legfőbb oka – legalábbis így tartotta a konzervatív közfelfogás – a hajdani római erkölcsök (*prisci mores*) normarendszerének széthullása volt: vö. F. Hampl, *Römische Politik in republikanischer Zeit und das Problem des „Sittenverfalls”*, *Historische Zeitschrift* 188 (1959), 497-525. = WdF XLVI: „Das Staatsdenken der Römer” (Darmstadt 1966; szerk. R. Klein), 144-177. Az állam vezetésére hivatott réteghez tartozó fiatalok nevelésében így kiemelt szerepet kaptak az egyes sporttevékenységek, mintegy a felnőtt korukban tőlük elvárt *virtutes* kialakításának járulékos eszközeként. E törekvések részbeni sikerét mutatja, hogy a neapolisi *Sebasta* játékaik elismertek maradtak és látogatottak voltak a Kr. u. II. században is. – A játékokhoz röviden I. G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford 1965; 83 sk (további irodalmi hivatkozásokkal) és *Maróti Egon*, *Sport és politika az antikvitásban. Augustus és a görög sportversenyek*, *Kalokagathia* [A Magyar Testnevelési Egyetem Közleményei] XXXVI,1 (1998), 37-43. Vö. még IG (= *Inscriptiones Graecae*) XIV,747; egy, a neapolisi *Sebasta* játékaiban is győztes *periodonikés* felirata. Rövid kommentárral, angol fordításban közli Miller, „Arete”, 168 sk.

²⁴ J. Jüthner szerint egy hirtelen bekövetkezett, s az ápolás ellenére végzetessé vált szívroham lehetett a versenysportoló váratlan halálának valószínűsíthető oka: Zu Dio Chrysostomus XXVIII, WSt XXVI (1904), 151-155; 154. – Egy közkeletű mai fogalommal azt mondanánk, hogy (ahogy számos fiatal sportoló esetében megtörtént már) Melankomas „túledzette magát”.

²⁵ Or. XXVIII [II¹], 4.

²⁶ Melankomas születésének időpontja a Kr. u. 55 körüli évekre tehető, s feltehetően a 78-as év során vesztette életét.

²⁷ RE Suppl. V (Stuttgart 1931), 730 sk.

Ezért már H. von Arnim is úgy vélte, nagyon is valószínű, hogy Diónt Vespasianus idősebb fiának Melankomas iránt érzett szenvedélyes vonzalma ösztönözte arra, hogy egy külön erre a célra íródott beszédben dicsőítse Titus korán elhalt „férfikedvesét”. Egy neves rhétor ugyanis, véli von Arnim, személyes kapcsolatok híján nem vállalkozott volna egy *pyktés* – bármily neves ökölvívó legyen is az – ilyen jellegű magasztalására. Dión ezúttal nyilvánvalóan megrendelésre dolgozott, s a megrendelés hátterében minden valószínűség szerint Titus állt.²⁸

Egyebekben a beszédet a szónok nem maga tartotta – bár szoros kapcsolatban lehetett elhangzásának előkészületeivel –, hanem egy, a neapolisi *Sebasta*, a Kr. u. 74-ben²⁹ vagy esetleg 78-ban lezajlott *ludi Augustales* játékainak levezetésével megbízott magas rangú tisztségviselő.³⁰ Ha nem maga Titus, úgy leginkább ez, vélhetően a játékok felügyeletét ellátó *gymnasiarchos* rendelhette meg az ünnepi beszédet, amelyben a már akkor is neves rhétor, a versenyjátékokra nyilván Titus (vagy Titus közeli rokona, Flavius Sabinus³¹) kíséretében érkezett Dión Chrysostomos elbúcsúztatta a császár fiának halott kedvesét. Ezt a további lehetőséget is, megítélésem szerint joggal, von Arnim vetette fel.³²

(I.1.6.) A Melankomas emlékének szánt első beszéd (or. XXIX [I¹]) jellegzetes *epikédeion*. Mögötte Diónnak azt a szubjektív szándékát is sejthetjük, hogy kipróbálja magát a Kr. e. IV. századra visszamenő temetési beszéd, az Isokratés szónoki hagyatékában is szereplő³³ *epikédeion* műfajában. A második Melankomas-beszéd or. XXVIII [II¹]) egy, röviddel a *Sebasta* játékainak lezajlása után Neapolisban tett látogatás története. Ebben a már a játékok lezajlása

²⁸ Arnim, „Leben u. Werke des Dio von Prusa”, 145: „Ein namhafter Redner würde sich nicht dazu hergegeben haben, für einen beliebigen Faustkämpfer eine Leichenrede und ein rhetorisches *epikédeion* zu verfassen, wenn nicht besondere persönliche Gründe ihn dazu veranlassten. Dio arbeitete offenbar auf Bestellung, nicht aus persönlicher Begeisterung für Melankomas. Spricht nicht alles dafür, dass eben Titus der Besteller war [...]?” Von Arnim még azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy Titus maga tartotta volna a Melankomas temetésén elhangzott beszédet: „Man könnte sogar auf die Vermutung kommen, Titus selbst habe die von Dio verfasste Rede als Gymnasiarch bei der Bestattungsfeier seines Lieblings vorgetragen” (uo.). Némileg távolabbról vö. még Desideri, „Dione di Prusa”, 139.

²⁹ Von Arnim, majd Lemarchand is ezt a dátumot tartja valószínűbbnek a dióni or. XXIX elhangzásának keretét adó neapolisi *Sebasta* datálásánál: „Leben u. Werke des Dio von Prusa” 145., ill. „Dion de Pruse” 28 sk.

³⁰ Von Arnim szerint ez vagy a játékok rendezője és egyben az versenybíró tisztét is magára öltő *agónothetés* lehetett, leginkább azonban a játékok felügyeletét ellátó személy, a *gymnasiarchos*: „Leben u. Werke des Dio von Prusa” 143, 144. és küln. 146. – Az, hogy a játékok rendezője vagy versenybírója, esetleg a gymnasium élére megválasztott tisztségviselő tartotta az ünnepelt szónok által megírt halotti beszédet, ez számára megtisztelésszámba mehetett.

³¹ PIR², F 355. – Tituson kívül Dión közeli, sőt bensőséges kapcsolatban állt a Flaviusok családjának más tagjaival is. Az egyik magas rangú udvari személyt, akire a prusai rhétor az or. XIII,1-ben utal, nagy valószínűséggel Titus veje, Flavius Sabinus lehetett. Újabban így látta ezt C. P. Jones is: „The Roman World of Dio Chrysostom”, 15.

³² „Der Gymnasiarch hat sein bestes gethan, durch eine Leichenrede im herkömmlichsten Stil den verstorbenen Liebling des kaiserlichen Prinzen zu verherrlichen. Dio, der sich im Gefolge Titus befindet, benutzt die Gelegenheit (etc.)” – állítja Arnim: „Leben u. Werke des Dio von Prusa, 146 sk.

³³ Or. IX (‘*Euagoras*’).

után Neapolisba érkezett névtelen látogató azt beszéli el, hogy miként értesült a helyi gymnasionban a neves *pyktés* váratlan haláláról. Értesüléseinek forrása egy koros edző,³⁴ aki tanúja volt Melankomas utolsó győzelmének.

Az or. XXVIII [II¹] már közelebb áll magának a sportnak a tematikájához. Abban a formában persze, amennyire egy alapvető célkitűzését tekintve laudatórikus célzatú szónoki alkotás keretei között ez még megengedhető. A magasztaló hangvételt azonban a *dialógus* formában megírt huszonnyolcadik beszéd sem nélkülözi. A szónok ezt oly módon éri el, hogy az or. XXVIII [II¹] kerettörténetének egyik szereplője, a Melankomas korai halála felett kesergő öreg megosztja a névtelen látogatóval³⁵ Melankomas iránt érzett szeretetét, de még inkább csodálatát, amely az ökölvívó sportteljesítménye nyomán támadt a koros pankration-edzőben.³⁶

(I.1.7.) A sikeres „profi” ökölvívó, Melankomas sportteljesítménye azonban, önmagában véve, legfeljebb az öreg edző szakmai érdeklődését, majd csodálatát kelthette fel. A kariai *pyktés*, Melankomas a dióni or. XXVIII [II¹]-ben és az or. XXIX [I¹]-ben megformált alakja – akár valós személy volt, akár pusztán a szónok által alkotott figurának tekinthető³⁷ – főként a lelket leigázással fenyegető ösztönös vágyak legyőzésének példájaként szolgál a prusai rétor számára. Éppen úgy, miként az or. IV 75-139-ban³⁸ is (vö. az or. IV-ben a „király” lelkét leigázással fenyegető, az észtl³⁹ nem korlátozott ösztönös vágyak katalógus-szerű felsorolásával: IV,82;⁴⁰ 83-84., ill. 134-135; 88-100; 101-115. és 116-132.).⁴¹ A

³⁴ L. or. XXVIII,4., ill. 11. Ez utóbbihoz vö. még XXVIII,14.

³⁵ A párbeszéd formájában megírt or. XXVIII másik szereplője, a névtelen látogató, aki azért érkezett Neapolisba, hogy megnézze az ott rendezett versenyjátékokat, a beszéd keretei között nyilván a történetet elbeszélő Diónnal azonosítható.

³⁶ A második Melankomas-beszéd, a dióni or. XXVIII [II¹] kerettörténetéhez l. Arnim, „Leben u. Werke des Dio von Prusa” 143 skk; küln. 146; továbbá Jüthner, WSt XXVI (1904), 151 skk. és Lemarchand, 27 skk.

³⁷ L. ehhez a fejezet végén található I.1.12. szakaszt.

³⁸ A dióni or. IV. (‘*Peri basileias* δ’) fenti passzusainak alapos elemzését adja E. Berardi, Avidità, lussuria, ambizione: tre demoni in Dione di Prusa Sulla regalità IV 75-139, Prometheus 24 (1998), 37-56.

³⁹ Vö. még or. LXXIV,25., ill. III,58. Vö. még III,6;7;10;39. stb.

⁴⁰ A helyhez l. D. Ferrante kommentárját: Dione Crisostomo: Peri basileias (or. IV); Introduzione, testo, traduzione e commentario a cura di D. F., Napoli 1975; 82 sk.

⁴¹ Dión itt feltehetően a ‘*Politiká*’-ban, s közelebbről a ‘*Nikomachosi Etiká*’-ban (II,6 – 1107a.sqq.) kifejtett aristotelési téziseket követi – ahol a helyes cselekvést biztosító erény, ill. az erényes cselekvéshez vezető ‘belátó értelem’ lenne a legfőbb útmutató. Az *önmérséklet*, ill. az *önmagunk feletti uralom* erénye (l. küln. Dión Chrys. or. I,14; vö. or. III,10; 7; 58; 85. stb.), amely gyakorta magában foglalja az egyéni vágyakról való teljes lemondást is. A szókratikus értelemben felfogott *enkrateia* eszméjéből kiindulva (vö. or. III,58; 85.), Dión negyedik ‘*Királybeszéd*’-ében az uralkodóval szembeni követelmények rendszere kerül kifejtésre, teljesítéséhez – a prusai rhétor monarchikus eszméinek máig legkiválóbb ismerője szerint –, „a lélek legmagasabb minőségeit követelve meg”: V. Valdenberg, La théorie monarchique de Dione Chrysostome, REG XL (1927), 142-162; 152.

– Mindez egyebekben már a hosszú életet megélt athéni rhétornál Isokratésnál (Kr .e. 436–338) kicsúcsosodik: or. II,29; vö. III,39. és W. Jaeger, Paideia. Die Formung des griechischen Menschen I-III; Berlin 1959³; III³ (1959), 163. A mások javára való lét (vö. Dión Chrys. or.

tényleges értelemben vett versenysport témája láthatólag olyannyira nem érdekli Diónt, hogy a két Melankomas-beszéd egyikéből sem tudhatjuk meg a fiatal és ünnepezt sportoló váratlanul bekövetkezett halálának okát.

(I.1.8.) A prusai rhétor mindenekelőtt a korán eltávozott ifjú *pyktés* a sportolók, de valamennyi ember között is egyedülálló szépségéről szól beszédében (XXIX [I¹],5.). Mindez azonban inkább csak bevezeti a voltaképpeni mondanivalót. Ezt rögtön a hely folytatásából megtudjuk, ahol a szónok elmondja, hogy Melankomas híres, sudár termettel is fokozott szépsége a küzdés során tanúsított bátorságával párosult (loc. cit.).

Beszéde további menetének során a kariai ökölvívó-bajnok Dión szemében mindenekelőtt a mentális aretével (*eupsychia*) együttesen jelentkező férfias bátorság és erő (*andreia*), az önuralom és az önmegtartóztatás (*enkrateia*), de egyben a józan megfontoltság (*sóphrosyné*) jelképévé válik. Magasztalásai végén pedig a szónok számára az ökölvívó Melankomas már-már a testi-lelki areté harmonikus egyesülésének a platóni ideált idéző megtestesülése lesz.⁴² Mindezt a *pyktés*től a „ringben” (az ökölvívóknak az ütőtávon belül való tartását szolgáló, „sorompókkal” elkerített vagy egytagú létrával megosztott [*klimax*] elkerített térségben⁴³) használt technikájának – jól érzékelhetően elnagyolt – bemutatása összegzéseként jelenti ki Dión (XXIX [I¹],14.). Melankomas képes volt a versenyhez szükséges erő kifejtésre, ám jelleme (s a szónoki pályafutása későbbi éveiben mindinkább „filozófusként” fellépő rhétor számára a korán eltávozott, ünnepezt *pyktés* ábrázolása kapcsán ez a legfontosabb) még nagyobb teljesítményt bizonyított. A kariai ökölvívó uralta önmagát. A testi szépségével is kitűnő Melankomas így „nem csupán ellenfelei számára volt legyőzhetetlen, de az maradt a fáradtsággal és a hőséggel, a gyomor örömeivel és a testi szerelem gyönyöreivel szemben is.” (XXVIII [II¹],12.).⁴⁴

(I.1.9.) Mindezt jeles hadvezérek, királyok vagy politikusok mindinkább topikussá váló jellemzésének alapul vételével⁴⁵ részben más sportolókról is

I,23; 21., ill. 65; továbbá I. még or. III,39. stb.), az „igazi” uralkodói hatalom – véli és állítja Dión – végső fokon az önuralom és az önmérséklet (*enkrateia*) erényén alapul.

⁴² Vagyis a józan mértékletességgel párosuló bátorságé. Vö. Platón, *Politeia* [‘Állam’] III,17 – 411a: *Sóphrón te kai andreia hé psyché.* – Hasonló, a dióni Melankomas ábrázolása során is alapul vett erényeket (józsátság, mértékletesség és bátorság) említ Platón a *Politeia* IV,17 – 410e passzusában is.

⁴³ L. ehhez M. B. *Poliakoff*, Melankomas, *ek klimakos*, and Greek Boxing, *AJPh* 108 (1987), 511–518; 514 skk. Vö. *Kertész* István jelen kötetben közölt tanulmányával: Ökölvívás a görög-római világban.

⁴⁴ Görögül: *aétheton genesthai u monon tón antagonistón, alla kai ponu kai kaumatós kai gastros kai aphrodisiôn.*

⁴⁵ Az erkölcsi és testi energiáit feladata teljesítésére maradéktalanul mozgósító, s így a vágyak számára is legyőzhetetlen Melankomas dióni alakja óhatatlanul Hannibal liviusi jellemzését idézi fel a klasszikus antikvitás irodalmában járatos olvasó számára. *Nulla labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat* – jelenti ki a páratlan mentális képességeihez méltó fizikai tűrőképességgel felruházott pun hadvezérről a római történetíró. Majd ebben a szellemben folytatja: *Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora* etc. (XXI 4,5–6 – ed. T. A. Dorey [1971]. Magyarul: „A fáradtság nem tudta kimeríteni testét vagy legyőzni lelkierejét.

elmondták már. Elég, ha itt a thébai Kleitomachos⁴⁶ a császárkor egyes szerzői szerint is a túlzásig fajuló önmegtartóztatással elért sportolói eredményeire utalunk.⁴⁷ De hasonló aretékat említ Melankomas és azonos nevű atyja, az ugyancsak kiváló sportolónak számító idősebb Melankomas jellemzése kapcsán maga Dión is.⁴⁸ Forrásai nyomán később hasonlót állít majd Aelianos is a tarasi⁴⁹ Ikkosról. A Kr. e. 470 körül fellépett birkózóról azt mondja Aelianos, hogy edzéseinek ideje alatt józanul élt, mértékletesen táplálkozott, és nem ismerte a testi szerelem élvezetét.⁵⁰ A önuralom és az önmegtartóztatás hasonló példáját felmutató kariai *pyktés* azonban nem vele, hanem mindenekelőtt a kynikus hős modelljeként szolgáló „félíteni halandóval”, a hatalmas izmokkal bíró, s a távolról sem intellektuális megjelenést mutató Héraklésszel rokonítható.⁵¹ Legalábbis dióni ábrázolásában. A már-már az emberi mértéket meghaladó erényekkel rendelkező Melankomas jól láthatóan a kynikus felfogású Héraklés karakterisztikus vonásait viseli. Azét, az oroszlánhoz hasonlóan örökké éber (*agrypnos*)⁵² és ugyancsak hozzá hasonlóan karcsú (*leptos*)⁵³, a tél hidegével és a nyári nappal mit sem tö-

Egyformán tűrt hőséget és fagyot, s az evés és ivás mértékét a természetes szükséglet s nem az élvezetvágy szabta meg számára. Ébrenlétének és alvásának ideje sem a nappalhoz és az éjszákához igazodott” stb; Muraközy Gyula fordítása). Az ábrázoláshoz felhasznált elemek többsége nyilvánvalóan toposz: vö. ehhez W. *Weissenborn* kommentárokkal ellátott szövegkiadását; Titi Livi, *Ab urbe condita libri*, Bd. 4, Berlin, Weidmann, 1872⁵; 15 sk. (Hasonlóképpen a munka későbbi átdolgozójánál, H. J. *Müllernél*.) Ugyanezeket az elemeket megtalálhatjuk később Frontinus *‘Stratagemata’*-jában [‘Hadicserek’]: IV 3,7-8., majd Cassius Dio történeti művében is: frg. LIV,4.

– A kynikos értelemben felfogott Héraklés a dióni or. VIII,30-ban olvasható jellemzéséhez, aki egyaránt tűrt hőséget és fagyot, l. lentebb az I.1.9. szakaszt.

⁴⁶ L. ehhez *Kertész* István, *A görög sport világa* (A jelenbe tekintő múlt), Budapest, 2007 (átdolgozott, bővített kiadás), 162 skk.

⁴⁷ L. ehhez Plut. *Quest. conv.* VII,7d-e; továbbá Ail. var. III, 30. – Az itt fejtegetett motívumok részletes elemzését adja újabban W. *Fiedler*, *Sexuelle Enthaltsamkeit griechischen Athleten und ihre medizinische Begründung*, Stadion XI (1985), 137-175.

⁴⁸ Az Olympiában is győztes *pyktés*, az idősebb Melankomas a sikeres versenyzést elősegítő ökölvívói erényei inkább csak feltételezhetőek fia teljesítménye alapján: vö. or. XXVIII [II¹],9. A huszonkilencedik beszéd közlései alapján azonban úgy tűnik, hogy az ifjabb Melankomas a felkészülés terén mindenképpen meghaladta atyját: magas, már-már testi képességeit is meghaladó morális kvalitásaival (9); a versenyeken való legyőzhetetlenségével (11); valamint kitartásával és tűrőképességével (12).

⁴⁹ A római kori Tarentum, a dél-olaszországi Taranto.

⁵⁰ Ail. var. hist. XI,3.

⁵¹ Héraklés atlétikus alakja talán ezért is lett egyik kedvelt szereplője a kynikus *diatribének*: vö. R. *Höistad*, *Cynic Hero and Cynic King. Studies in the Cynic Conception of Man*, Uppsala 1948; 53.

⁵² Vö. Dion Chrys. or. I,13. – Hom. Il. II,23/24-25(skk).

⁵³ Héraklést a gymnasionokban felállított szobrain is erős, ám karcsú ifjúként ábrázolják. Részletesebben l. ehhez Részletesebben l. ehhez *Kertész* István: *Ökölvívás a görög-római világban* c. tanulmányát az ideális ökölvívó alkatról. Vö. még H. *Hunger*, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie mit Hinweisen auf das Fortwirken antiker Stoffe und Motive in der bildenden Kunst, Literatur und Musik des Abendlandes bis zur Gegenwart*, Hamburg 1974⁶, 163 skk; továbbá A. *Mihopoulou* – A. *Bakalou* (szerk.), *Mind and Body. Athletic Contents in Ancient Greece*, Athens 1988, 27 skk., 148 skk.; W. *Geominy* – S. *Lehmann*, „Zum

rődő Héraklését, akiről az or. VIII,30-ban a szónoki mondanivaló tolmácsává tett Diogenész beszél. Mindez a dióni oeuvre egy későbbi darabja alapján is nyilvánvaló. „*A királyság*” témájának szentelt negyedik beszédben (‘*Peri basileias*’ δ ; or. IV.) a prusai rhétor az alattvalói érdekében önzetlenül és fáradhatatlanul – tehát a *hémitheos* héróshoz [félisteni halandó hőshöz], Hérakléshez fogható módon – fáradozó „jó királyról” beszél. Itt, az or. IV-ben a Traianus valós vonásait is viselő „ideális uralkodóról” azt mondja a szónok, hogy mivel „*a király a legkíválóbbs valamennyi ember közül, így a legbátrabb, a legigazságosabb és az emberek a leginkább szerető lévén, minden fáradozás és minden vágyakozás számára legyőzhetetlen*” (IV,24⁵⁴ vö. III,10 – LXII,3; vö. még III,39.).

A sporttevékenység sikeres végzéséhez szükséges önuralom (az *enkrateia* erénye) így kulcsfontosságú fogalomná válik a beszédben. Azt is mondhatnánk, hogy Melankomas alakjának megjelenítése kapcsán Dión hasonlóképpen jár el, mint az Odysseia költője az eposz huszonharmadik énekében elbeszélthetó ithakai ökölvívó viadal leírásakor.⁵⁵ Homéros itt láthatóan kevésbé szándékozik leírni a mérkőzés tényleges lefolyását. Célja – mint arra legutóbb W. Fiedler is rámutatott⁵⁶ – inkább a résztvevők helyzetének és lelki állapotának bemutatása volt. Az ábrázolásnak ezt a módozatát választotta Dión; végső fokon itt is a mentális aréték elsődleges voltát hangsúlyozva az ugyancsak kitartó edzéssel elérhető testi képességek felett.⁵⁷ Mindez azonban megannyi irodalmi párhuzamon toposzon keresztül jelentkezik.

(I.1.10.) Egy másik motívum, a *korai halál kíváncs voltának eszméje* (or. XXIX [I¹],19-20.) nyilvánvalóan ismert irodalmi előképekre visszamenő, tudatos allúzió. Elég, ha itt csak egyetlen helyre, a Dióntól meglehetősen jól ismert Hérodotos⁵⁸ történeti művének I,31. passzusára utalunk, ahol a Hérodotos ábrázolásában megformált Solón elbeszéli a korai halált az istenektől ajándékba kapó két argosi ifjú, az atlétikai versenyeken győztes Kleobis és Bitón történetét.⁵⁹

Bronzebild des sitzenden Faustkämpfers im Museo Nazionale Romano”, in: *Stadion* XV (1989), 139-165. [Kertész I. bibliográfiai kiegészítései.]

⁵⁴ Görögül: *Ho gar basileus anthrópon aristos estin, andreiotatos on kai dikaiotatos kai philanthropotatos kai aniketos hypo pantos ponu kai pasés epithymias.* – Egyebekben Dión Chrysostomos negyedik *basilikos*ához [Királybeszédéhez] szerencsés módon kommentáros szövegkiadással is rendelkezünk: Domenico Ferrante, *Peri basileias* (or. IV); Introduzione, testo, traduzione e commentario a cura di D. F., Casa Editrice Federico & Ardia, Napoli 1975. Az or. IV, 24-hez l. ott 45 sk.

⁵⁵ Ökölvívó viadal a koldusok öltözetét viselő, s valódi személyét még fel nem fedő Odysseus és a „hivatásos” koldus, Iros között: XXIII,1-123.

⁵⁶ Vö. W. Fiedler, *Der Faustkampf in der griechischen Dichtung*, *Stadion* XVIII (1992), 1-67; 16.

⁵⁷ Némileg távolabbról még Dión Chrys. or. IX,16. – A legismertebb irodalmi példa, amely a szellemi tevékenységekkel szerezhető hírnév fölényéről szól a sportsikerek révén kivívható hírnévvel szemben, Horatiusnál található. A *Carmen*ek első könyvét nyitó darab, a Maecenashoz intézett óda 3 skk-ban azt olvashatjuk, hogy ha a kocsiversenyek győztesei dicsőségben az istenekig (*ad deos*) emelkednek is, a múzsák jutalma azonban a költőt egyenesen az istenek közé (*dis miscent*) elegyíti: Hor. *carm.* I 1,3-6. opp. 35 sk.

⁵⁸ L. küln. or. XVIII,10; vö. még or. XXXVII,7; XXXVII,18. és LIII,9.

⁵⁹ A meglehetősen ismert történet egyebekben szerepel az ún. Görög Anthológiában is: III,18.

A dióni Melankomas-beszédek egy másik helye, ahol a szónok szándékoltan többszörös allúzióval azt mondja, hogy dicsősége teljében bekövetkezett korai halála okán talán Melankomas nevezhető a „legszerencsésebb és a legboldergabb” az akkor élt férfiak közül (*eudaimonestatos an eié kai makariótatos*: XXVIII [II¹], 12.), ugyancsak Hérodotos művének egy méltán híres helyét, Kroisos és Solón a legboldergabbnak nevezhető ember kilétéről folyó beszélgetését⁶⁰ idézi fel. A folytatásban pedig (XXVIII [II¹], 13.) a császárkor kedvelt történetírójának, Xenophónnak a nyilvánvaló hatása is érvényesül.⁶¹

A topikus hagyományokhoz való szoros kötődést mutatnak az első Melankomas-beszéd a túlélőket az elhunyt utánzására buzdító kaputjai is (or. XXIX [I¹], 21-22.).⁶² A beszéd megannyi más helye azonban már a kor jeles atlétáit magasztaló epigrammák, megtisztelő tanács- és néphatározatok, vagy a versenyek győzteseit ünneplő magasztaló beszédek szokványos fordulatait ismétli meg.⁶³ Tágabb értelemben véve mindez a testi erő és a szépség,⁶⁴ továbbá a mesterségbeli jártasság és egy versenysportolótól joggal elvárható küzdőképesség–ügyesség témaköréhez tartozik.

(I.1.11.) A kariai *pyktés* valós alakjához visszatérve, joggal feltételezhetjük, hogy Melankomas a neapolisi *Sebasta* edzési időszakában bekövetkezett korai halála a nehézatlétkai versenyekkel járó szokásos – a versenyzőktől tudatosan vállalt – kockázat lehetett. Hasonló esetekről egyebekben több irodalmi példa alapján is értesülhetünk.

Az ötödik olympiai ódához fűzött Pindaros-scholion [ókori szövegmagyarázat] szerint „a legtöbben a versenyzők közül meghalnak a stadionban”.⁶⁵ A sportág jellegéből fakadóan a birkózókat kevésbé fenyegette ez. A pankration-versenyzők azonban már ki voltak téve ennek.

A pankratista Arrachión, mint később még szó lesz róla, csak halála árán vívhatta ki nevezetes győzelmét az 54. olympiászon (Kr. e. 564-ben).⁶⁶ Mivel a

⁶⁰ Hdt. I,30-32 sk.

⁶¹ Vö. Xenoph. apol. 6. és mem. IV 8,8.

⁶² Dión irodalmi előképe itt talán Isokratés Euagoras emlékére tartott magasztaló beszédének hasonló gondolatot megfogalmazó passzusa lehetett: 73 [204]. A motívum felbukkan majd a latin irodalomban is: Cicero, *Pro Archia poeta* [‘Az Archias, a költő védelmében tartott beszéd’] 12 [30]. és küln. Tacitus, *Agricola* 46,3: „[...] amiképpen az emberi arc, úgy az arcról készített hasonmás is esendő és halandó, a lélek formája viszont örök, és ezt nem tudhatod más anyaggal, más művészetével megtartani és kifejezni, hanem csakis tulajdon erkölcséiddel” (Borzsák István fordítása. Latinul: *ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis*). Vö. még Anth. Pal. 7.

⁶³ Mindehhez részletesebben l. L. Robert, *Enterrements et épitaphes*, *Antiquité Classique* 37 (1968), 406-488; 406-417. és küln. 409-411. Vö. még uő. *Opera minora selecta*, Amsterdam, 1969-1974; 614-628.

⁶⁴ Néhány angol fordításban közölt és rövid kommentárral kísért irodalmi példával vö. ehhez Miller, „Arete”, 192 skk. – A témára részletesebben is kitérünk a kötet III.5. fejezetében.

⁶⁵ Schol. ad Pind. V. Ol. lin. 34.

⁶⁶ Paus. VIII 40,1-2. – L. az I.2. rész második felét.

legtöbb ütés a fejre irányult,⁶⁷ különösen az ökölvívókat fenyegette a mérkőzések során szerzett súlyos sebesülések⁶⁸ vagy éppenséggel a mérkőzés közben bekövetkező halál lehetősége. Az általa „fájdalmasnak”, illetve „bajt hozónak és nehéznek” (*alegeinos*) nevezett ökölvívó-mérkőzések⁶⁹ kapcsán ebben a szellemenben nyilatkozik meg már Homéros is.

Az Ilias XXIII. énekében Epeios, a Patroklos halotti árnyának rendezett versenyeken fellépő ökölvívópár egyik tagja, csontjai összetörésével, sőt az összecsapásnak véget vető halálával fenyegeti meg ellenfelét, Euryalost (673 skk.). Szinte így is lesz: a „derék és nagytermetű férfi” (*anér éys te megas te eidós*),⁷⁰ Epeios csaknem agyonveri ellenfelét. A mérkőzés színhelyéről barátai vezetik el a vért köpő, s rogyadozva járó, csaknem eszméletlen Euryalost.⁷¹

Alig jár jobban a homérosi eposzok egy másik ökölvívó-párjának tagja, a hivatásszerűen kolduló Iros, aki az ithakai otthonába ugyancsak koldus képében megtérő Odysseusszal küzd meg a palota egyedüli koldusának státuszáért, illetve a győztesnek kilátásba helyezett zsíros falatokért (Od. XVIII, 1-110 skk.). Az Odysseia költője részletesebben is leírja az ökölvívó mérkőzést megelőző kölcsönös fenyegetéseket (10 skk. – 14 skk. – 25 skk.), majd elbeszéli a mérkőzés során a vesztéstől elszenvedett súlyos sérüléseket is. Csak Odysseus belátásán múlt, hogy nem küldte halálba gyengébbnek bizonyult ellenfelét.⁷²

Hasonló, vagy akár ezeknél rosszabbul végződő befejezést más versenyek során is feltételezhetünk. Kr. u. 180 körül keletkezett művében, a Görögország jeles műemlékeinek leírását adó *'Hellados perihégésis'*-ben Pausanias például elbeszéli, hogy a Kr. e. 496. évi olympiai játékokon is előfordult egy halállal végződő küzdelem: az astypalaiai⁷³ Kleomédész az epidamnosi Ikkosszal vívott ököltusában, mérkőzés közben agyonütötte Ikkost (VI 9,6.).⁷⁴

⁶⁷ A történetíró Polybios is kiemeli ezt az ökölvívó mérkőzésekről adott rövid jellemzése során. Ha a gyengébbnek tűnő versenyzőnek sikerült bevinnie ellenfele arcára egy ütest, és a csapásnak nyoma is maradt, a nézőközönség lelkesedése – állítja Polybios – nem ismert határt: XXVII 9,4 [1161].

⁶⁸ Mint Pausanias a thébai Kleitomachos és az élisi Kapros a 142. Olympias játékein (Kr. e. 212-ben-ben) lezajlott küzdelméről adott leírásából is kitűnik, a versenybírák és a versenyzők egyaránt számoltak azzal, hogy többé-kevésbé súlyos sebeket szereznek az ökölvívás során: VI 15,5. Később pedig az ismert római politikus és sztóikus filozófiai gondolkodó, Seneca minor egyenesen úgy vélekedett, hogy a küzdelem során szerzett sebesülések, önnön vérének látványa elengedhetetlen feltétel egy ökölvívó, ill. egy pankratista számára ahhoz, hogy kiválóan küzdő, s így eredményes versenyzővé legyen: epist. mor. XIII,2.

⁶⁹ Hom. Il. XXIII,653.

⁷⁰ Hom. Il. XXIII,664 sk.

⁷¹ Hom. Il. XXIII, 694 skk. – Újabbán vö. ehhez W. Fiedler, *Der Faustkampf in der griechischen Dichtung*, Stadion XVIII (1992), 1-67; 5-11 (*Kap. II: Der Faustkampf zwischen Epeios und Euryalos in der Ilias*).

⁷² Hom. Od. XVIII, 88-103 sk. – Újabbán vö. ehhez W. Fiedler, *Der Faustkampf in der griechischen Dichtung*, Stadion XVIII (1992), 1-67; 11-18 (*Kap. III: Der Faustkampf zwischen Odysseus und Iros in Homers Odyssee*).

⁷³ Sziget és város az Égei-tengerben. A ma Astipalea nevet viselő kis sziget (95 km²) az ún. Déli Szporádok tagja.

⁷⁴ Részletesebben l. ehhez Paus. VI 9,6:

Mint a fentebb felhozott példákból is látható, nem véletlenül tartották már a korai időkben is veszélyesebb sportágnak az ökölvívást a pankrationnál. Melankomas azonban a versenyek edzési szakaszában veszítette életét. Ez sem lehetett ritka eset. Az effajta halál viszonylag gyakori előfordulására is van irodalmi példánk.

Egy ugyancsak császárkori görög szerző, Philostratos⁷⁵ elbeszélése szerint egy birkózó⁷⁶ kiadós ivászzal egybekapcsolt lakomával ünnepelte meg olympiai győzelmét. A számára szokatlan tobzódás után került az álom, és emésztési zavarokkal küszködött. Ezért megkérte edzőjét, hogy egy időre függesszék fel a szokásos gyakorlatokat.⁷⁷ Trénere azonban ragaszkodott az edzések folytatásához. Így a pillanatnyi erőállapotával összhangban nem álló erő kifejtés az atléta váratlan halálához vezetett (*Peri gymnastikés/De arte gymnastico* [‘A tréneri mesterségről’] 54.).⁷⁸

A történetet elbeszélő Philostratos egyebekben nem volt sem atléta, sem pedig edző. A szó Kr. u. II-III. századi értelmében vett szofista volt, Dión Chrysostomoshoz hasonlóan a retorikus formába öltöztetett filozófia és az etika népszerűsítője. A ‘*Gimnasztikáról*’ szóló művében, amely a görög-római ókorból ránk maradt legrészletesebb ilyen témájú irat, voltaképpen azt mondja el, miként lesz egy hozzáértő tanítómester, az edző vezetésével a „profí” atléták a versenyre való felkészüléséből igazi mesterség (*techné*). Ma azt mondanánk: tudomány.

Philostratos részben ennek a szempontnak a bizonyítása vezette munkája megírásánál. Ki is mondja, hogy a versenyeken kivívott győzelem legalább annyira az edzők érdeme, mint az atlétáké (*De art. Gymn.* 13; vö. 20-24.). Hasonló gondolatot egyebekben más görög szerzők korábban megfogalmaztak már.⁷⁹ Még a sporttal szemben jó esetben is inkább közömbösnek mondható Epiktétos is mondja, hogy az olympiai győzelemre vágyó atlétának fegyelmezetten kell élnie, s hőségben és hidegben egyaránt elvégzett edzései során úgy kell engedelmeskednie trénerének, mint az orvosnak (*Encheiridion* [‘Kézikönyvecske’] 29,2.⁸⁰).

⁷⁵ A Nyugat-Kis-Ázsia északi partvidéke mentén fekvő nagy szigetről, Lémnosról származó híres szofista családnak, a Philostratosoknak ez – a többnyire ugyancsak Athénban tevékenykedő – tagja nem azonos *Bioi Sophistón* [‘A szofisták életrajzai’] címen ismert mű hasonló nevű szerzőjével. – Az atléták edzéseihez adott tanácsait tartalmazó művéhez (*Peri gymnastikés*) l. külön. J. Jüthner, Philostratos über Gymnastik, Leipzig – Berlin 1909 (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern; változatlan utánnyomásban: Amsterdam 1969).

⁷⁶ A más forrásokból nem ismert olympiai győztes, Geranos.

⁷⁷ Ti. a Philostratosól különösképpen kárhoztatott *tetrast*: *De arte gymn.* 47. és 54. – A különféle edzésekből álló *tetrast* az atléta erőállapotára való tekintet nélkül végeztette el az edző, mint kötelező napi gyakorlatot.

⁷⁸ A munka magyar nyelven is olvasható, Pálffy György fordításában: Philostratos, A tréneri tudományról (Országos Testnevelési tanács Könyvtára XXXII), Budapest, 1928. A fentebb elbeszélt történet, Geranos, birkózó halála Pálffy Gy. fordításának 43. lapján található.

⁷⁹ Így pl. Pindaros VI. Nemeai (65 sk.) és V. Isthmosi (59 skk.) ódájában. Vö. még Paus. VI 3,6.

⁸⁰ Epikt. 29,2: *hós iatrói paradedókenai seauton tói epistatéi*.

(I.1.12.) Szellemi értelemben Dión Chrysostomos is egyfajta edzőnek tarthatta magát. Legalábbis olyan embernek, aki művészi szavakkal megjelenített példákön át beszéli rá hallgatóságát bizonyos erények elsajátítására vagy gyakorlására. Várakozása szerint a szónok célját ezúttal a következetesen véghezvitt nehéz munka (*athlos*) árán elérő sportoló (*athlétész*), Melankomas alakjának bemutatásán keresztül éri el.

A sikeres „profí” ökölvívó, Melankomas az or. XXVIII [II¹]-ban és XXIX [I¹]-ben megformált alakjának legfőbb funkciója egyfajta illusztratív példa adása lenne Diónnál. A prusai rhétor tendenciózus előadásában Melankomas szolgál a lelket leigázással fenyegető ösztönös vágyak legyőzésének példajaként.

Közel egy emberöltő múlva hasonló témát taglal majd Dión Chrysostomos az or. IV 75-139-ban is.⁸¹ A színhely ekkor a császári udvar, beszéde legfőbb hallgatója pedig maga a római császár. Neki, a „jó király” vonásait is viselő Traianusnak mondja el Dión – a helyhez, az alkalomhoz és akkori beszéde műfajához⁸² illő változtatásokkal – azt, amit egykor a neapolisi *Sebasta* versenyjátékaira összesereglett nézők is hallhattak. A sportoló magasztalásába foglalt példázatot; a lelket leigázással fenyegető vágyaknak is fölébe kerekedő kivételes ember példázatát. (I. küln. or. IV,24.⁸³). Ám Dión az ún. királytükrök megannyi jellegzetességét felvonultató negyedik ‘*Királybeszéd*’-ének győzhetetlen hőse ezúttal már Traianus, a római császár, s nem a kariai ökölvívó, Melankomas. Más szavakkal: a test edzésének (*askésis sómatiké*) áttételes magasztalásából ekkor már tisztán a lélek edzésének (*askésis psychiké*)⁸⁴ magasztalása lesz.

Végezetül még annyit, hogy egyes kutatók nem tartják történeti személynek a dióni or. XXVIII (II¹) és XXIX (I¹). főszereplőjét, Melankomast. Így ítélte meg ezt a dióni életmű első szakaszát von Arnim munkássága nyomán újabb alapos vizsgálat alá vevő L. Lemarchand is: „Mélancomas est l’athlète idéalisé, trop parfait sans doute pour avoir jamais existé, mais tel qu’il pouvait être rêvé par une fine nature et un esprit délicat” [‘Melankomas az eszményi atléta kétségkí-

⁸¹ Részletesebben l. ehhez az I.1.7. szakaszt, és ott a 38-41. sz. jegyzeteket. – Kiegészítésképpen az ott elmondottakhoz csak annyit, hogy a száműzetés éve alatt egyfajta kynikus vándorfilozófussá lett Dión Chrysostomos (I. küln. E. Weber, De Dione Chrysostomo Cynicorum sectatore. Diss. Philol. In. Leipziger Studien zur classischen Philologie, Bd. X, Leipzig 1887; 77-268.) a negyedik ‘*Királybeszéd*’-ben (*basilikos*-ban) taglalt uralkodói erényeket most alapvetően a kynikusok szempontjait érvényesítve közelíti meg: vö. Höistad, „Cynic Hero and Cynic King”; küln. 213 skk. és passim. Míg a harmadik ‘*basilikos*’-ban Sókratész – Dióntól tradicionális módon megformált – alakja válik a szónoki mondanivaló tolmácsolójává, a dialógus formáját öltő negyedik ‘*Királybeszéd*’-ben a sinópei Diogenész hivatott megfogalmazni a prusai rhétor a megfelelőképpen (azaz „jól”) gyakorolt „királyi hatalomról” kialakított nézeteit.

– A kynikus „bölcse”, Diogenész figurája egybekben többé már nem bukkan fel Dión későbbi írásaiiban. „Alakja, amely annyi éven át hatásosan jelképezte az ellenállást egy igazságtalan hatalommal szemben, nem látszott átmenthetőnek (recuperabile) az együttműködés [ti. a császári hatalommal való együttműködés] új valóságába” – amint azt P. Desideri ezúttal nagyon is találóan fogalmazta meg: „Dione di Prusa”; 298.

⁸² Ez az uralkodói, vagy inkább uralkodót magasztaló beszéd, az ún. *logos basilikos*.

⁸³ A helyet magyar fordításban is idéztem fentebb, az I.1.9. a szakaszban.

⁸⁴ Vö. Diog. Laert. VI,70 sk. és némileg távolabbról Dión Chryst. or. XIII,16.

vül túl tökéletes ahhoz, hogy létezett volna valaha is. Viszont épp' olyan, akit egy finom természetű és érzékeny lelkű ember megálmodhatott']: Dion de Pruse – *Les Oeuvres d'avant l'exile*, Paris (Thèse) 1926; 31 sk; vö. 30 skk. A magam részéről azonban nem látok rá semmi okot, hogy Diön által alkotott, idealizált figurát lássunk benne. Már csak azért sem, mert Melankomas hasonló nevű atyja történetileg is dokumentálható személy. (Mint mondtuk, az ökölvívás Olympiában is győztes bajnoka,⁸⁵ akinek nevére és sportteljesítményére az idősebb nemzedék számos képviselője még jól emlékezhetett a dióni or. XXVIII [II¹] elhangzása idején.) Az újabb kutatók többsége is hajlik arra, hogy történeti személynek tekintse Melankomas.⁸⁶

⁸⁵ L. fentebb az *I.1.4.* szakasz 18. sz. jegyzetét.

⁸⁶ Újabban l. ehhez J. König, *Athletics and Literature in the Roman Empire* (Greek Culture in the Roman World), Cambridge – New York – Melbourne etc. 2005, 146. o. 128. sz. jegyzet.